

BARLAY Ö. SZABOLCS
A Kolozsvári Disputa 31 tézise

A 16. századot nem véletlenül nevezik a hitviták korának. A nemzetközi és hazai szakirodalomban számtalan elemzést találunk, és nem hiányoznak a szintézis jegyében írt művek sem. Mégis léteznek fehér foltok a disputák történetében. A jelen tanulmány épp egy ilyenre kívánja felhívni a figyelmet. Tudniillik az 1581-ben Kolozsvárott rendezett és nyomtatásban is megjelent disputa nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi hitvita-irodalomban is vagy ismeretlen, vagy legfeljebb megemlített kérdés. A feltárt és itt bemutatott adatok több szempontból módosítják ismereteinket, és ami számunkra a legfontosabb: a Kolozsvári Disputa minőségi többletet jelent a hazai művelődésben, filozófiai és teológiai gondolkodásban. A téma jelentősége még nyilvánvalóbbá válik, ha a latin nyelvű disputát a nemzetközi összefüggések tükrében szemléljük.

Nyomda- és szövegkritikai megjegyzések

Már magával a szöveggel, kinyomtatásával, a nyomda és a kiadás helyével is számos téves adat látott napvilágot. Ennek okát abban kereshetjük, hogy maguk a közreadók, vagyis a hitvitát rendező jezsuiták szándékosan és a címlap alján feltűnően Claudiopolit jelölték meg. A felületes szemlélő joggal gondolhatja tehát, hogy az amúgyis Kolozsvárott meghirdetett disputát egy ottani nyomdában készítették. Ennek a tévedésnek esett áldozatul Szabó Károly is, őt ugyanis félrevezették a Heltai nyomda könyvdíszekre emlékeztető keretdíszek. Adatát mások is átvették. A jezsuiták rendtörténete segít tisztázni a tévedést. Rudolf Bzenski kéziratossal jegyzete a disputa szövegét krakkói nyomtatványnak jelzi. Erre a következtetésre jutott Veress Endre, majd legutóbb Borsa Gedeon, aki szerint sem a papír nem kolozsvári, sem pedig a betűtípus.¹ Ha ez a kérdés tisztázódott is, továbbra sem kaptunk választ arra, hogy mi lehetett az oka a megtévesztő névcserének? Mi indította a jezsuitákat arra, hogy Krakkó helyett Kolozsvárt nyomtassák a címlapra?

¹ VERESS Endre: *A kolozsvári Báthory-egyetem története lerombolásáig, 1603-ig* = Erdélyi Múzeum 1906. 178. – BORSA Gedeon: *Három tévesen feltételezett hazai nyomda.* = MKsz 1965. 348. és RMNy 740.

THESES
DE PVRO ET
exprefso Dei verbo,
TAM SCRIPTIS, QVAM VIVA
voce tradito: & pari vtriusq;
autoritate, neceffitate,
vtilitate, ac
fine.

Ad difputandum publicè propofitæ, cum Clau
diopoli in Tranfylvania nouum Gymnafium
focietatis IESV aperiretur,
Anno D. 1. 5. 61.

Defendentur à Ioanne Pufchio Societatis IESV
Præfide Wolfgango Schrecklo, Theologo
ciusdem focietatis IESV.

Cum licentia Illuftriffimi Principis Tranffyluæ &c.

CLAVDIOPOLI

A legelfogadhatóbb érv az ellenszenv tompításával van kapcsolatban. Mivel a jezsuitákat Erdélyben idegen betolakodóknak, a már elfogadott hitújítás ellenségeinek tekintették, még ellenszenvesebbek lennének, ha az őket támadó, kritizáló tézisek címlapján még külföldi kiadó és nyomda is szerepelne. És ne feledjük, hogy az unitáriusok szellemi vezérért, Dávid Ferencet épp a jezsuiták megjelenésekor ítélték el! Dávid ekkor már két éve halott. Ebben a légkörben tudományos és maguktól a jezsuitáktól kezdeményezett disputát rendezni — több mint provokáció. És valóban annak érezték az erdélyi atyafiak, mert megtagadták a szellemi párbajon való részvételt: tüntetőleg távolmaradtak. Ezen nincs mit csodálkoznunk, ha elolvassuk a szakmai szempontból tökéletesen megszerkesztett tézisek szövegét. Erre a kihívásra és rögtönzött tudományos válaszadásra aligha vállalkozott valaki is az akkori protestáns teológusok közül. Ehhez legalább egy Dávid Ferencre lett volna szükség. Az pedig, aki valóban alkalmas lett volna e feladat elvégzésére, nagyon is jól látta, hogy az ellenérvek felsorakoztatása hosszú hónapokat igényel.

Erre a szakmai munkára az akkori Erdély legképzettebb protestáns teológusa, Laskai Csókás Péter jelentkezett. Három évi megfeszített munka után elkészült az óriási opponensi tűzzel megírt refutáció. 1584-ben ugyanis Genfben közreadta a jezsuiták kolozsvári disputájára adott válaszát, a *Theorematum de puro et expresso Dei verbo examen et refutatio* című, több száz oldalas művet.

Könyvészeti szempontok miatt is nélkülözhetetlennek kell mondanunk Laskai válaszát. Az a különös helyzet állt elő ugyanis, hogy a jezsuiták kolozsvári tézisének egyetlen példánya sem maradt fenn. A székelykeresztúri unitárius gimnázium féltve őrzött példánya a második világháború óta elveszettnek tekintendő. Ezt 1906-ban Veress Endre még látta, címlapjáról fotómásolatot készített, és közölte a nyomtatvány adatait: 95 mm széles, 156 mm magas tükrű címlappal ellátott A-C₃ ívjelzésű, 4 rétvű, 14 számozatlan levélnyi szöveg. A latinul írt könyvecske mégsem nevezhető teljesen elveszettnek, mert éppen Laskai Csókás genfi kötete alapján rekonstruálható mind a 31 tézis. A szerző ugyanis azzal jelezte tárgyilagos opponensi szerepét, hogy az egyes fejezetek bevezetőjeként kurzív szedéssel idézi a jezsuita tételeket, betűhíven, egyenként, és ezt követően adja meg saját válaszát, illetve cáfolatát. Minderre az OSzK-ban található Laskai-kötetben bukkantam rá. Jelzete: RMK III. 729. A 31 tézis a következő oldalakon található: 41, 42, 54, 55, 81, 126–127, 142, 183–185, 224, 257–258, 273–274, 276, 308–309, 325–326, 335, 337, 363–366. Számunkra ezért oly nélkülözhetetlen Laskai műve, nem szólva szakmai, teológiai remekléséről. A jelek szerint ma ez az egyedüli forrása mindannak, amit a kolozsvári hitvita témaköréről tudni lehet.

Visszatérve a címlapon feltüntetett Claudiopoli-kérdésre, van még egy magyarázat, és ez is, ha közvetve is, Laskai munkájával van kapcsolatban. Azért sem készülhetett Kolozsvárott a jezsuita tézis-anyag, mert a letelepedésük óta mindössze néhány hónap telt el. És mivel jelentéseikből, leveleikből pontosan

rekonstruálható iskolaalapítással kapcsolatos tevékenységük, elképzelhetetlen, hogy közülük bárki ilyen tudományos alapossággal megírt disputaszöveget adhatott volna közre. A megtalált 31 tézis ugyanis nemcsak bibliai forrásokat idéz, hanem számtalan ún. egyházatya művének egy-egy megállapítására, szó szerinti idézetére utal. Ez eleve tudományos munkát, sőt több tudós együttes kutatói tevékenységét igényli. És mint később látni fogjuk, itt valóban több évig tartó közösségi munka eredményéről van szó.

Egy jezsuita munkaközösség szellemi műhelye

Kutatásaink egyértelművé tették, hogy a jezsuita rend római központja már Loyolai Ignác korában tudatosan foglalkozott az egyetemes egyház aktuális problémáival. A rend kezdettől fogva úgy képezte szerzeteseit, hogy azok képesek legyenek megfelelni a legkülönbözőbb kihívásoknak. Az egyes feladatokra speciális stúdiumokon készítették fel az arra legalkalmasabb személyeket. És amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a reformáció egyre radikálisabb teológiai újításokba bonyolódik, és Luther, Kálvin tanai valóságos lavinát zúdítottak a nyugati egyházra, akkor létrehozták azokat a teológiai kollégiumokat, amelyeknek elsődleges feladata a reformáció különböző változatainak, elágazásainak szakmai átvilágítása, kritikája volt. És mivel a protestáns oldalon igen felkészült tudósok, biblikusok, egyháztörténészek dolgoztak, szükségképpen a jezsuiták is a legtehetségesebb rendtagokat képezték ki erre a speciális tudományos feladatra.

Az összefüggések után kutatva, nem ért váratlanul, hogy ennek a munkaközösségnek a létrehozását különösen a mi térségünkben származó jezsuiták szorgalmazták. Közülük különösen Szántó Arator István nevét kell megemlítenünk — azét a jezsuitáét, akit „robustus hungarusnak” neveztek, nem annyira termete, mint inkább megalkuvást nem ismerő, félelmetes harcolni tudó személyisége miatt. Római tartózkodását arra használta fel, hogy szünet nélkül felhívja rendje legfelsőbb előljáróinak és a vatikáni illetékeseknek a figyelmét a keresztény hit alapjait is kikezdő unitárius radikalizmusra. Szövetségest talált abban az Antonio Possevinóban, aki a rendi központ titkára, majd Báthory István legodaadóbb híve lett. E két kiváló szervező és igen képzett jezsuita elszántságának köszönhető, hogy Európa minden nagyobb rendi kollégiumában a jezsuita kiképzéshez szervesen hozzátartozott a reformáció tantételeinek ismerete, kritikája, sőt tudományos szinten megkísérelt cáfolata. Ma már nyomon követhetjük azt a hihetetlen gyors és precíz információs tevékenységet, melynek következtében a kelet-európai lengyel, ill. erdélyi reformátorok írasa-

it és az arra adott kritikai cáfolatokat néhány hónapon belül körözték a jezsuita kollégiumok tanárai és hallgatói között.²

1572 körül a jezsuita rend filozófusai, biblikusai, történészei elkészültek néhány olyan művel, amelyek rámutattak a katolikus és protestáns egyházak által is elítélt, üldözött teológiai szabadgondolkodás, illetőleg az egykori arianizmus lényegi és tartalmi összefüggéseire, sőt nézetazonosságára. Ezek a kutatások tudományos munkaközösségekben történtek, melyeknek élére a római jezsuita generális a legmegfelelőbb tudósokat állította. Ezek közül itt most csupán annak a spanyol származású Alfonso Pisának a nevét említem, aki minden Keletről megszerezhető protestáns és unitárius írást, nyomtatványt vagy eredetiben (latin), vagy fordításban kézhez kapott, feldolgozott és tanulmányozásra átadott a rendi teológiai központok tanárainak. Érthető, hogy előljárói őt szemelték ki a megszervezés alatt álló ún. Erdélyi Misszió (Missio Transylvania) élére, és ezért előbb Bécsbe helyezték, majd saját elhatározásából a lengyel provinciába ment. Jó megjegyezni azt is, hogy Alfonso Pisa mindezt tudatosan tette, mert csatlakozva Szántó István és A. Possevino jezsuitákhoz, Báthory Istvánban látta a katolikus reform-mozgalom legaktívabb támogatóját.

Minden jel arra mutat, hogy A. Pisa és szűkebb köre készítette és nyomtatta ki azokat a téziseket, melyek az általam Kolozsvári Disputának nevezett krakkói (és nem Claudiopoli) írás anyagát alkotják. Hogy Pisa mennyire otthonosan mozgott Dávid Ferenc és köre tevékenységének, írásos dokumentumainak ismeretében, perdöntőnek ítélem a következő mondatát, melyet egy 1574-ben írt levelében találtam: „Habeo et Confessionem trinitariorum in Transilvania Claudiopoli impressam”. Bár Pisa végül nem lett tagja az Erdélyi Misszióknak, de élete végéig meghatározó irányítója volt az említett teológiai szellemi műhelynek. A hallei kollégium egykori professzorának, Alfonso Pisának *Acta et canones primi oecumenici concilii Niceani c.* műve nélkülözhetetlen azok számára, akik akár abban az időben, akár most tárgyilagosan akarnak kutatni a hitújítás legradikálisabb, dogmáktól irtózó vonulatának történetében.³

A jezsuiták kolozsvári kollégiuma

Báthory Istvánnak évtizedeken keresztül nem sikerült megvalósítania mérész tervét, hogy a protestánssá vált Erdélyben is működjenek jezsuita iskolák. Tervét még akkor sem tudta keresztülvinni, amikor fejedelemmé választották. A protestáns erdélyi rendek csak akkor egyeztek bele ebbe, amikor lengyel királyként oly mértékben megnőtt tekintélye és hatalma, hogy kérése elől már

² *Monumenta Antiquae Hungariae* (MAH) II. 1976 Roma. Ed. L. LUKÁCS – BARLAY Ö. Szabolcs: *Romon virág*. Fejezetek a Mohács utáni reneszánszról. Bp. 1986. 108–113.

³ Alfonso Pisa: vö.: MAH (I. a 2. sz. jegyzetet) I. 477, 479, 492, 493, 506, 514, 523, 553, 612, 629, 971.

nem tudtak kitérni. A jezsuiták erdélyi „honfoglalásáról” másutt részletesen beszámoltam, a jelen tanulmány témáját szem előtt tartva, itt most csupán a legfontosabb összefüggésekre hívom fel a figyelmet.

A két Báthory testvér: István király és Kristóf, aki magát csak erdélyi vajdának nevezte, nagyon jól tudták, hogy a protestáns rendek érzékenységére nagyon kell figyelniök. Ezért csak az alkotmányos megoldást látták megvalósíthatónak. Vagyis előbb országgyűlési határozatot követeltek, mely lehetővé teszi — a tordai országgyűlésének még hatályos döntése ellenére — szerzetesek, jelen esetben a jezsuiták működését. 1579 novemberében az erdélyi rendek ugyancsak Tordán hatálytalanították a 20 évvel előbb hozott törvényt. Így eltűnt minden akadály, és Leleszi János gyulafehérvári jelentkezése után a lengyel provinciális vezetésével megérkezett az első jezsuita csoport Erdélybe. Rövid időn belül Báthory Kristóf biztosított számukra épületet, visszaadta a katolikusoktól elkobzott templomot. Néhány hónapon belül, 1579. december 20-án szerény ünnepség keretében megnyitották az első jezsuita iskolát, melyet később Báthory István universitas rangjára kívánt emelni.

Oroszországi hadjárata közben írta alá azt az okiratot, mely részleteiben is meghatározza a jezsuiták által vezetett kollégium célját és feladatát. 1581. május első napjaira tűzték ki az ünnepélyes megnyitást, melyen nemcsak a város, de Erdély vezetői is megjelentek. Eljött Kristóf fejedelem és kiskorú fia, Zsigmond is. Mivel régi szokás volt ilyen esetben szellemi vetékedést is rendezni, a jezsuiták úgy döntöttek, hogy nyilvános disputát szerveznek. És itt érkeztünk el a lényeghez. A szervezés ugyanis nem azzal az eredménnyel járt, amit vártak. Ők ugyan felkészültek a hitvitára, de ellenfeleik keresztülhúzták számításaikat, mert tüntetően távol maradtak, vagyis nem jelentek meg a hitvitán.

Érdemes megvizsgálni a távolmaradás okait. Mindenekelőtt a két félnek magáról a disputáról vallott homlokegyenest ellenkező véleményére kell rámutatni. Európa-szerte kétféle hitvitát ismertek a reformáció évtizedeiben. Az egyiket nevezhetnénk népinek, a másikat tudományosnak (akadémiainak). Hazai viszonylatban különösen az előbbit kedvelték, mert a két „főszereplő”, vagyis a „védő” és az őt támadó „ellenfél” esélyét nagyban, sőt sokszor teljesen a közönség, a jelenlévő hívek közössége befolyásolta. Az értelmi, tudományos szintről rendszerint az érzelmek, szenvedélyek talajára süllyedt a vita, sőt tettelességre, még kivégzésre is sor került. Erről a hazai hitvita szakirodalom is sok adatot tud felsorakoztatni. A másik póluson van az a disputa, melynek megvan a maga története, és amelyet minden nevesebb universitáson külön tanítottak is az egyetemistáknak. A jezsuita iskolákban még fokozottabban ügyeltek a disputának mint tantárgynak az elsajátítására, a tézisek pontos megszövegezésére, precíz előadására, a vitákon való viselkedés szabályaira. A vitát vezető elnök felelőssége rendkívül nagy volt, neki kellett figyelmeztetnie a vitában résztvevőket, hogy csak akkor szólhatnak meg, ha a másik befejezte érvelését stb.

A kolozsvári események megértéséhez éppen a fent említett áttekintés nyújt segítséget. Országszerte ugyanis annyira elharapódzott a hangoskodó, durva vitatkozás, még a legszentebb hittételekkel kapcsolatban is, hogy a községek szívesen vették a fejedelmi intézkedést, mely tiltotta az ilyen népies, kiszámíthatatlan és éppen ezért veszélyeket magában rejtő vitákat, melyeken a nagyobb hangerővel vitatkozók döntötték el olykor még a helyi lelkész és családja sorsát is.

Tény, hogy a jezsuiták soha nem vettek részt ilyen kétes jellegű vitán, annak ellenére, hogy az iskolájuk megnyitását követő hónapokban felszólították őket a protestánsok, hogy álljanak ki a nép elé, és vállalják a megmértetést. Megjelölték a helyet és az időpontot is: Kisvárdán Szent György napján. Minderről a misszió egyik tagja, az olasz P. Odescalchi Rómába küldött levele ad hírt. A beszámoló érdekességéhez tartozik, hogy megnevezi azt a vitatkozást, amely egyedül méltó a disputához: „academicamente”.⁴ Vagyis a jezsuiták csak a tudományosan előkészített, kinyomtatott és előre ismertetett (kifüggesztett) hitvitán voltak hajlandók résztvenni. Ezen viszont meg az erdélyi hitújítók nem akartak megjelenni. Minden bizonnyal más lett volna a helyzet, ha Dávid Ferenc még élt volna, mert ezekben az években alighanem ő vállalkozott volna egyedül egy ilyen akadémiai szintű hitvitára. Félelmetes bibliai és teológiai jártassága és fölényes vitakozó kedve bizonyára a hazai hitviták történetének egyik legnagyobb eseményévé avatta volna a kolozsvári ünnepélyes megnyitót. Így azonban a kinyomtatott szöveg alapján csak arról értesülhetünk, hogy a fejedelem engedélyével megrendezett és az ő jelenlétében lezajlott disputának elnöke Wolfgang Schreck volt, a defensor pedig Joannes Pusch, mindketten a jezsuita misszió tagjai. Ellenfél híján bizonyára egy másik jezsuita látta el a vitapartner szerepét. Jellemző, hogy három évig kellett várni, mire a 31 tézis darabokra szedve, megrostálva, cáfolva megjelent a válasz, a kiváló képességű református teológus, Laskai Csókás Péter tollából.⁵

A jezsuiták 31 tézisének tartalma

Veress Endre 1906-ban megjelent tanulmánya nem tartalmazza sem a tézisek szövegét, sem azok szakmai elemzését. Érthető, mert nem a disputa, hanem a Báthory-egyetem bemutatása volt a célja. Így csak érintette ezt a témát és felismerve fontosságát másolatban közölte az akkor még Székelyudvarhelyen őrzött egyetlen példány fedőlapját és a 31 tétel közül egyet. Arányt vesztenék, ha a Laskai Csókás Péternél megtalált 31 latin nyelven írt teológiai

⁴ Luigi Odescalchi: vö.: MAH (I. a 2. sz. jegyzetet) 82, 106. — és BARLAY Ö. Sz.: *i. m.* 128–131.

⁵ Laskai Csókás Péter: vö. BALÁZS László, in: *Studia et acta ecclesiastica* 3. Bp. 1973. 1007–1022.

tézist másolatban, vagy akárcsak fordításban is közölném.⁶ Ehelyett a tézisek alap gondolatát, összefüggéseiket, művelődéstörténeti relációit kívánom szintézisben bemutatni.

A disputa tételeinek tüzetes vizsgálata egyértelművé teszi, hogy Kolozsvárott 1581 májusában nem egy-két dogmáról folyt a vita, és nemcsak egyik vagy másik protestáns egyház valamelyik tantételét kívánták cáfolni, hanem mindennek végső gyökeréig akartak hatolni: a kérdések kérdését vették elő, ami mindkét fél létezésének feltétele. A „lenni vagy nem lenni” ugyanis az alapkérdés tisztázásától függ, attól, hogy miben jelölik meg a szembenálló felek hitük garanciáját. Pontosan fogalmazva: a 14 lapnyi tézisanyag azt kívánja bemutatni, hogy mire építik hitrendszerüket a katolikusok, és mire a protestánsok, függetlenül attól, hogy Luther, Kálvin vagy Dávid Ferenc egyházáról van-e szó? Míg a római egyház hitrendszere két pilléren nyugszik, addig az összes protestáns felekezet teológiája egyetlen pillérré támaszkodik. A katolikus hitrendszer két pillére a szentírás és a hagyomány, a protestánsoké csak a *Biblia*. A jezsuiták krakkói nyomtatványának már a címe is bizonyítja, hogy az Isten ígéjének továbbadása a kulcskérdés, vagyis hogyan, milyen eszközökkel jut el hozzánk az ige? A cím utal a katolikus álláspontra: „tam scriptis, quam viva voce tradito”. Tehát „scriptis” = írás (*Biblia*) által és „viva voce” = élő szó útján (hagyomány). Ezzel szemben a protestánsok üres fecsegésnek minősítik mindazt, ami nem a *Biblián* alapszik. „Mindazt, amit a szentírás tekintélye nem támaszt alá, éppúgy lehet semmibe venni, mint ahogy bizonyítottnak is lehet mondani.” Itt van a lényeg! És ebben az alapkérdésben oly áthidalhatatlan a tézisek és anti- tézisek álláspontja közötti szakadék, hogy szintézisről lehetetlenség beszélni. A jezsuita tézisek szerint a reformátorok önmaguk csapdájába esnek, mert az *Ó- és Újszövetség* maga is a szavakkal továbbadott hagyományon nyugszik. Jézus soha nem mondta, nem parancsolta meg apostolainak, hogy írják le azt, amit mondott vagy tett. Ennek következtében, ha — per absurdum — nem maradt volna fent egyetlen szentírási könyv vagy levél, a katolikus hitrendszer akkor is ugyanaz lenne, mint most. A római egyház szerint Jézus kezdettől fogva úgy rendelkezett, hogy az élőszo erejével és hitével hirdessék mindazt, amit mondott, tett és ahogy élt!

A nyomtatvány teljes címe fordításban: *Tézisek Isten tiszta és kimondott ígéjéről, éppúgy az írottól, mint az élő szóval átadottól: mindkettő egyenlőségéről, tekintélyéről, szükségességéről, hasznosságáról és rendeltetéséről.*

Az első három tézist a disputa nyitányaként kezelhetjük. Itt még semmi másról nincs szó, csak arról a vitathatatlan tényről, hogy van kinyilatkoztatás, mely Istentől ered, és közvetítők által szól mindenkihez. Ezt azért hangsúlyozza, mert ebben mindkét fél megegyezik. A harmadik tézis már kijelöli a disputa alaptémáját: mi a különbség a teológiai objektivitás és az intuitív subjektivitás között?

⁶ Faksimile a 31 tézisről kéziratban, nyomdakészen, vö. BARLAY Ö. Sz.: *Utunk Európába a Mohács utáni évtizedekben*. Értelmiségünk fejlődéstörténetének néhány állomása c. doktori értekezés 223–260.

A negyedik tézis szembeállítja a *verbum loquens-audiens* fogalmát a *verbum scribens-legens* fogalmával. Ha nincs írott ige, attól még nem csorbul az elmondott és a szavak által megértett, hallott ige hitele és érvényessége. Pál apostolt idézve leszögezi: a hit a *verbum* hirdetéséhez van köve leginkább, nem pedig az olvasásához (Róm 10.10.). Ehhez csatlakozik az ötödik tézis tétele: a *verbum evangelicum*, a kimondott szó nagyobb hatású, mint a leírt, olvasott. Hiszen a betű öl, a lélek pedig él, mondja Pál apostol (2 Kor 3.6.).

A disputa szerzői gyakran utalnak Pál apostol leveleire. Ezt teszik a hetedik tézisben is. „Ragaskodjatok a hagyományokhoz, melyeket akár élőlőszóval, akár levelünkéből tanultatok (2 Tessz 2.15.). Előszerezetten gyűjtik össze azokat a bibliai mondatokat, melyekből egyértelműen látni lehet, hogy mennyi iratlan hagyomány él az egyházban. Lukács evangélista maga vallja, hogy az események szemtanúitól, az ige hirdetőitől akarta megtudni az igazságot. Több régi egyházi író, ún. egyházatyát idéz ez a tézis, pl. Eusebiust: „az apostolok a szóban áthagyományozott tanításokat iratlan törvényként adták át nekünk”.

A hetedik tézis kimondja, hogy a katolikus teológia *Biblia*-centrikus, és szigorúan örökös az ún. kánonba sorolt inspirált könyvek felett. Ez azonban nem zárja ki, hogy egyoldalúvá váljék és ne figyeljen ugyanolyan intenzitással a hagyományokra is! A nyolcadik tézis különbséget tesz a hitigazságokra vonatkozó hagyomány és a szertartásokra, morális előírásokra vonatkozó hagyomány között. Félix pápa (†274) például már 150 évvel a híres niceai zsinat előtt kijelenti, hogy az apostoloktól kapott szent hagyományként őrzi a római egyház a most újból kétségbevetett tételt: a Fiú egylényegű az Atyával. — Nem ilyen horderejűek ugyan, de azok is Jézushoz és az apostolokhoz nyúlnak vissza, melyek a böjti önmegtartóztatások szokásait, az ún. böjti fegyelmet hagyományozták ránk.

A kilencedik tézis a hitvita eddig rejtett célitűzését kívánja napfényre hozni és megválaszolni: a két hitalap, vagyis a két forrás közül melyiken van a nagyobb hangsúly, az Íráson, vagy a Hagyományon? (A latin szöveg ezt így fogalmazza: vajon melyiknek oldalán van a „magnum momentum”.) A későbbi viták alakulása miatt perdöntő a válasz: „Bár az egyház mindkettőt igen fontosnak tartja, mégis az iratlan nagyobb fontosságúnak kell mondanunk, mint az írottat”. A merész fordulatot azonnal követi az okfejtés: a fő ok a hit, hiszen — Pál szerint — „a hit a hallásból ered” (Róm 10.14.). Ennek a tézisnek folytatásaként, a tizedikben, pszichológiai és pedagógia érveket találunk: a „viva vox” az emberi szó olyan „latens energiákkal” rendelkezik, hogy mellette eltörpülnek a könyvek, levelek, íráskönyvtárak írt szavai. — A tizenegyedik tézis az előbbiekhöz még egy díszítő jelzőt sorakoztat fel, az Ige méltóságát: „maiestas verbi Dei”.

A tizenkettedik tézis egy másik fontos szempontból közelíti meg az alapkérdést. Amint ugyanis Jézus maga is alkalmazta a megkülönböztetést egy-egy rendkívüli esemény kapcsán, és olykor még a 12 apostol közül is kiválasztott hármat, és a többi nem akarta beavatni titkaiba, ugyanúgy — különösen az első évszázadokban — az egyház nem a könyvek betűire, hanem az élő szó hitére bízta legfélétebb titkait: „ex mente in mentem transfusam doctrinam”.

A tizenharmadik tézis az elképzelt protestáns opponens álláspontját veszi összűz alá, amikor kérdezi: mi a garanciája annak, hogy a hagyományok nem torzítják el Krisztus eredeti hitbéli kinyilatkoztatásait? Válasz: az isteni kinyilatkoztatás bizonyosságának és tévedhetetlenségének nem emberi garanciái vannak! Mindkét forrás tisztaságára maga a Szentlélek Isten vigyáz. Az a Lélek, aki vigyáz az Írás tisztaságára, tud és akar vigyázni a személytől személyig átadott hagyományok tisztaságára is!

A tizennegyedik tézis az *Ó- és Újszövetség*ből vett példákkal kívánja bizonyítani, hogy az írásbeliségnek mindenáron való protestáns követelése tarthatatlan állítás. Az őstörténetet évszázadokon át szóban adták át generációról generációra és csak Mózes foglalta írásba, — Ireneustól tudjuk, hogy Máté evangéliuma akkor íródott, amikor Péter és Pál már Rómában voltak és térítettek. Vagyis az egyházalapítás, az evangélicizáció függetleníti magát attól, hogy az ígét írásban rögzítik-e. Különben is — folytatja a tizenötödik tézis — az evangéliumi ige nem a leírt bibliai szöveget jelenti, hanem a lelkünkben lévő befogadókésztséget: „hoc autem est verbum quod evangelizatum est in nobis” (1 Pét.). Az az ige tehát, amit Krisztus és az apostolok hirdettek, függetlenül attól, hogy leírták-e vagy sem, szilárd alapként fog szolgálni mindvégig.

Eppen ezért — folytatja a következő, a tizenhatodik tézis — nagyon elítélendő az, aki kijátssza egyiket, a másik ellenében. Különben is a szentírás nem teszi feleslegessé a hagyományt, hiszen a szentíratok szerzőinek sohasem az volt a céljuk, hogy rögzítsék az összes hittételt, — és a Credo-ban sincs írásba foglaltva minden hitigazság (például az Eucharisztia). Mind az írásnak, mind a hagyományoknak közös a célja: erősíteni hitünket, élénk tárnai hitünk normáit. Igen sok hitigazságot és liturgiai előírást az apostoloktól hagyomány útján örökölt az egyház, Mária szüzességét éppúgy, mint a gyermekek kereszteselését.

Vajon akkor mi lehet az oka annak, hogy egyesek, mint ma a protestánsok, oly nagy szorgalommal kutatják, hogy mi van írásban és mi nincs írásban rögzítve, hiszen ők is tudják, hogy állításuk alaptalan.

Erre ad választ a tizenhetedik tézis, amikor rávilágít a tényekre: még maguk a szentírók is csak nehezen vállalkoztak írásra. János evangélistáról mondja Eusebius, hogy legszívesebben írás nélkül hirdette az ígét.

Ezt folytatja a következő tézis is, idézve János evangélista második levelét: „most nem akarom papírra vetni, de remélem, hogy egyszer eljutok hozzátok és élőlőszóval mondom el...” (2 Jn. 12.).

A tizenkilencedik tézis a szellemi párbajozás mestervágása. Itt ugyanis már nem a hagyomány mellett észérveket, bibliai idézeteket sorolja fel, hanem „ellentámadásba” megy és kereken kijelenti: a hagyományokkal óvta az egyház az írás tekintélyét. Mert már az első évtizedekben számos eretnek azzal állt elő, hogy sok más írás is származik az apostoloktól, és ezeket is a hit alapjaként akarták kezelni. Számos eretnek nevét sorolja fel a tézis írója, és végül a hagyomány nélkülözhetetlen szerepét így foglalja össze: egyedül a hagyományoknak köszönhető, hogy az egyház nem engedte összekeverni és eltorzítani mindazt, amit ma *Ujszövevségnek* hívunk.

Ehhez csatlakozik logikus okfejtéssel a huszadik tézis: az egyházatyák legnagyobbjai is, mint Vazul, Ágoston, Origenes, a hagyomány segítségével győződtek meg arról, hogy igaz, valódi írások vannak birtokunkban. „Evangélio non crederem, nisi me auctoritas Ecclesiae commoveret”, mondja Ágoston.

A huszonegyedik tézisben tovább szórja ellenérveit a vele szemben állóra: sokszor nem veszik észre, hogy olyan szentírási részre hivatkoznak, mellyel épp a hagyomány létét és fontosságát lehet bizonyítani. Érveket hoz fel Mózesről Pálig, a teremtéstörténetről a Títkos Jelenés könyvének utolsó mondatáig. Ha csak azt lenne szabad elfogadni, ami a könyvekben van, abból az következnék, hogy el kellene vetni mindent, amit a szentírók, az egyházatyák a szentírás könyvei után írásba foglaltak és tanítottak. Ezt a katolikusok éppúgy „istentelen dolognak” (impium) tartanák, mint a protestánsok. Ehhez a tézishez csatlakozik a rövid huszonkettedik, mely összegezi az imént megállapítottakat és egy páli idézettel pontot tesz a kérdésre. Vagyis: attól még igaz valami, hogyha nincs is leírva!

A huszonharmadik tézistől kezdve egyre többször fordul egyházátörténelmi megállapításokhoz. Értetető, hogy Lukács evangelistát tartja példaképnek, aki „oknyomozó” történelmi minőségben tünteti fel magát: mielőtt hozzákezdett volna evangéliumának írásához, előbb szorgalmasan utánajárt mindennek, hogy megbízható legyen. Így tettek a későbbiek, mikor az ún. „adulterina evangéliákat” különválasztották a négy hitelestől.

A huszonegyedik tézis szerint valamennyi egyházatya azt vallotta, hogy a hittitkokat bizonyítást nyert hit útján kell átadni. Ireneus az igaz hitet Polikarpól örökölte, Eusebius Ignác püspöktől, ő pedig János evangelistától. Tehát folyamatosan adta át egyik a másiknak az igazságokat.

Az egyházátörténelemből veszi érveit a következő tézis is, a huszonötödik. A sok példa közül íme egy: Ireneus nyíltan szembe fordult a valentinianusok eretnekségével, és így érvelt: ezek a tanok nem igazak, nem az egyház tanai, mert nem az előttünk működő presbiterektől valók.

A huszonhatodik tézis azt a Tertulliót idézi, aki minden idők legaktuálisabb, legmodernebb válaszát adja az egyes korok hitújítóinak: Semmit sem használ az eretnekekkel szemben az írások ütköztetése, hiszen a szóban forgó írásokat vagy tagadják, vagy meghamisítják, vagy kigúnyolják. Ennek ellenére a dolgok rendje az, hogy elsőként a hiteles írásokat sorakoztassuk fel velük szemben.

Egyik érv követi a másikat. A huszonhetedik és huszonnyolcadik tézis is neves egyházátörténelmi személyeket, írókat idéz. Ciprián, Basilius, majd ismét Tertulliót következik: ha valamilyen régi egyházi szabályt őseink nem foglaltak írásba, akkor azt minden bizonnyal a szokás erősítette meg. A vesztőhelye felé tartó mártír püspök, Ignác, farkasnak nevezi azt, aki mást hirdet, mint amit a hagyományból örököltünk. Farkasok ezek, még ha akár mennyit böjtölnek is, vagy csodákat művelnek. Azért bélyegzi meg őket ilyen keményen, mert mindenkinek megrontására törekszenek: „lupus in grege omnium corruptionem operans”.

A huszonkilencedik tézis egy szellemes ellenérvet említ: Jézus is elítélte a zsidók számtalan hagyományát. Válasz: csak azokat, amelyek emberi találmányok voltak és nem Istentől származtak.

Ezért folytatja a harmincadik tézis azzal a lényeges megjegyzéssel, hogy senki sem mondta az egyházban azt, hogy válogatás nélkül kell elfogadni minden hagyományt. Ha nem is mindent, de az apostoloktól örökölteket igen. Azokat, amelyeket az atyák többsége és a zsinatok elfogadnak. Ezeknek a szerzője ugyanis, hitünk szerint, nem ember, hanem a Szentlélek Isten.

Az utolsó tézis, a harmincegyedik Szent Ágostonnak adja át a szót. Két szabályt említ. Amit az egyetemes egyház vall, azt nem a zsinatok miatt hiszünk, hanem az apostoli tekintély miatt. A másik: akár az apostoloktól, akár a zsinatoktól örököltünk valamilyen hitbéli elgigázítást, szabályt, meg kell tartanunk azt, hiszen a zsinatok igen nagy tekintélynek örvendenek az egyházban.

A Kolozsvári Disputa művelődéstörténelmi értékelése

Jóllehet a disputa természeténél fogva a teológia körébe tartozik, mégis rendkívül fontos a művelődéstörténelem számára. Különösen érvényes ez a Kolozsvári Disputa esetében. Tudniillik bármelyik hazai hitvitáról legyen is szó, magyar nyelvűségük miatt szükségképpen csak határainkon belül kelthettek fel

érdeklődést, vagyis lokális jellegűek voltak. És érdemes párhuzamot vonni más szempontból is. Ha például összehasonlítjuk a kolozsvári hitvitát a pécsi disputával, azonnal szembetűnik, hogy ott nem katolikusok az opponensek, hanem két protestáns felekezet vívja szellemi párbaját: a reformátusok és az unitáriusok, még hozzá a nép bevonásával. És nemcsak a vita folyik magyar nyelven, hanem a kinyomtatott szöveg is magyar. Ezzel szemben a kolozsvári disputa éppen latin nyelvezete miatt hatásában átlépi a nyelvi korlátokat, nemzetközivé, vagy inkább nemzetek felettivé válik. Az Európa keleti peremén, Kolozsvárott megrendezett hitvita belekerül a nemzetek közötti és feletti eszmeáramlások vérkeringésébe — a két szellemi központ: Róma és Genf közbeiktatásával. Az eszmeáramlások különös esetével állunk szemben. Itt ugyanis az elvérzettnek hitt erdélyi egyház egy élcsapata, az épp most megtelepedett jezsuita misszió néhány tagja kezdeményezi, szinte provokálja a vitát, még hozzá szokatlan elmeléllel, válogatott stílusban, az egyetemes európai kultúra nyelvén, latinul. És miközben ez a néhány oldalnyi könyvecske bejárja Róma, Itália, Germánia jezsuita kollégiumait, eljut Genfbe is, egy európai híró erdélyi református teológus kezébe, aki a kihívást bámulatos szenvedéllyel elfogadja, és ország-világ előtt válaszol: 14 számozatlan levél helyett több száz oldalon keresztül szűri, vágja, kergeti, űzi, bekeríti, térdre akarja kényszeríteni ellenfeleit, ennek a rettenetesen veszélyes „szektának”, az Erdélybe betolakodó jezsuita rendnek teológusait. Képtelen elviselni, hogy még Kolozsvárra is bemerészkedtek. El is nevezi őket olyan jelzőkkel, hogy betűitől még ma is égnek könyvének lapjai. Mert ezek nem lehetnek Jézus hű követői, hanem „societas Judae” vagyis Júdás katonái, a „júdási szekta” közössége.

Ennek a szellemi vetélkedésnek akció-reakció vonzatában egészen más jelentőségűvé válik a Kolozsvári Disputa ma már semmitmondónak tűnő adata. Mert az 1581-ből származó és ma már sehol fel nem lelhető jezsuita tézisanyag önmagában és egészében a teológia, az egyháztörténelem szakembereit érdekelheti csupán, de a három évvel később, 1584-ben Genfben közreadott cáfolat, a Laskai Csókás Péter *Theorematum*a (Vetélkedések) kapcsán az egyetemes és a hazai művelődéstörténelem fontos állomásának kell tekintenünk azt. Itt tehát nem két kolozsvári egyház szellemi párviadaláról van csupán szó, hanem a művelődéstörténelem különben sem ritka transponálásról, kisebb fogaskerek segítségével egy nagyobbak teljesítményéről. Vagyis az erdélyi jezsuiták szellemi központjának, Rómának és az erdélyi protestánsok szellemi központjának, Genfnek a disputáján vehetünk részt. Ezért csak együtt vizsgálva, a 31 jezsuita tézist és az arra adott genfi választ egymástól el nem választva lehet tárgyilagos képet kapnunk mindarról, aminek a jelen tanulmány mindössze egyik összetevőjét elemezte.

Ugyancsak a művelődéstörténelem érdeklődési köréhez tartozik annak megállapítása, hogy túl a teológiai érvek és cáfolatok bonyolult szakmaiságán, más szellemi értékek élethalálharca is megfogalmazódik ebben a pro és contra dis-

putában. Két nézet, két pólus, két véglet méri össze erejét: a leírt szó igazabb, szentebb-e, avagy a kimondott ígének van-e nagyobb hitele? A reformáció nagy humanistái a leírt és a kinyomtatott, sokszorosított szó, a könyv bővületében, Jeromosra hivatkozva, pusztá fecsegésnek minősítették a „csak” kimondott, de le nem írt szavakat.⁷ A könyvek nélkül, pusztán az élő szó személyes erejével térítő Jézust és az apostolokat képviselő jezsuiták ezzel szemben az áthagyományozott, de tanúkkal hitelesített ige bővületében éltek és harcoltak. A 16. század végén ezt a tézis-antitézis problematikát még képtelenek voltak szintézissé formálni.

Végül, van a kolozsvári disputának egy jellegzetesen hazai vetülete. Nevezetesen az a szövetség, amelyet addig sehol Európában még csak kigondolni sem volt lehetséges.: szövetség a reformátusok és az unitáriusok között. A szakirodalom jól ismeri azt a tényt, hogy minden nézeteltérés és hitvita ellenére Servet Mihály és Dávid Ferenc felléptéig az összes egyház elfogadta az ún. niceai zsinaton megfogalmazott fundamentumot, amit mind a mai napig közös Credónak ismernek el. Mivel az unitáriusok sem a Szentháromságot, sem Krisztus istenségét nem fogadják el, érthető, hogy áthidalhatatlan úr tátong egyrészt a katolikus – lutheránus – kálvinista, másrészt az unitárius teológiai és világnézeti pólus között. A Szentháromság tagadása és a krisztológiai igazságok tagadása Nyugaton legalább az alapigazságok és hitelvek területén közös nevezőre hozta az egyházakat. Ennek egyik legismertebb ténye, hogy a Rómában is halálra ítélt Servétet végül is Kálvin ítélte máglyahalálra Genfben.

Ennek ismeretében több mint elgondolkodtató, hogy az ugyancsak Genfben forgoló és a kolozsvári jezsuita tézisekre válaszoló Laskai Cs. Péter hitsorsosai nem az unitáriusokat vették célba. Legveszélyesebb ellenségüket nem azokban látták, akik legalapvetőbb hitigazságait is tagadták, hanem azokban a jezsuitákban, akikkel — mind a mai napig — együtt imádkozzák a Credót. És ha azt is meggondoljuk, hogy Mélius Juhász Péter, a nagy reformátor éppolyan hévvel harcolt Dávid Ferenc, sőt János Zsigmond ellen, mint maga Kálvin, akkor választ kell keresni a nem várt fordulatra. Arra, amiről az egyik erdélyi jezsuita számol be Rómába küldött jelentésében a döbbenet hangján: — a két szuperintendens, a kálvinisták és az unitáriusok vezetői mától kezdve (1581. májusi disputa) mindenki csudálatára barátoknak nevezik egymást!

Ezt figyelembe véve, nem meglepő, hogy Laskai ellenválaszában kegyetlen hangvételű gúnyversek is találhatók a jezsuiták ellen, és most már magyarázatot kapunk arra is, hogy a genfi kiadás első oldalán, a címlapon nem véletlen „nyomdahiba” az a bizonyos szócsere, mely a Societas Jesu helyébe tudatosan a Societas Judaet írta.

⁷ Vö. Laskai genfi kiadásának címlapján olvasható Jeromos idézet: „Sine autoritate enim Scripturarum garrulitas non habet fidem”.

BARLAY, Ö. SZABOLCS

Les 31 thèses de la Dispute de Kolozsvár (1581)

La dispute organisée à Kolozsvár en 1581 et parue plus tard en impression aussi, est à peine connue dans la littérature de disputes hongroise et internationale, cependant cette dispute en langue latine marque un surplus de qualité dans la civilisation, dans la pensée philosophique et théologique du pays. Son importance est encore plus évidente, si nous l'examinons dans ses rapports internationaux. Cet imprimé, édité à Cravocie, a dépiqué les bibliographes jusqu'aux derniers temps par son impressum désignant „Claudiopoli” comme lieu d'impression. L'auteur examine les causes de ce changement de nom équivoque, et il désigne Alfonso Pisa, d'origine espagnole, comme auteur des thèses. Il donne une explication du fait aussi, pourquoi on ne prit pas part, à cette dispute ayant un caractère académique, de la part des protestants et pourquoi leur réponse ne parut que trois années plus tard, de la plume de Péter Laskai Csókás. Après avoir rendu compte des thèses, l'auteur analyse l'importance de cette dispute dans l'histoire de la civilisation, l'importance augmentée par le fait que le texte de cette dispute, rédigé en latin, passa dans la circulation de sang spirituelle internationale, par l'intermédiaire de Rome et de Genève.